

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.4.1>

Костицький В.В.,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
академік Національної академії правових наук України,
професор кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-1692-9810

Костицька І.О.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу
Інституту законодавства Верховної Ради України
ORCID: 0000-0003-2336-1426

КОНСТИТУЦІЙНА ЕКОЛОГІЧНА ДЕРЖАВА

CONSTITUTIONAL ENVIRONMENTAL STATE

У статті автори розглядають проблеми глобалізації, появу нових викликів, які змушена вирішувати сучасна держава, говорять про необхідність партнерства держави і громадянського суспільства у вирішенні екологічних проблем, обґрунтовують необхідність внесення змін у статтю 1 Конституції України та визначення Української держави як екологічної, подають ознаки такої держави. Автори називають найважливішою ознакою сучасної держави є наявність у ній конституції (суспільного договору) як єдиного документу (або ж кількох найважливіших правових актів, як це має місце у Великій Британії чи у Державі Ізраїль), у якому закріплено модель, форма, принципи побудови влади і держави та місцевого самоврядування, що має впливати із влади народу як суверена, прав і свобод людини і громадянина. На підставі дослідження зроблено висновок, що сучасна держава має бути екологічною, правовою і конституційною. Конституційна держава – тип держави, основним законом якої є конституція, а закріплення і юридична гарантія основних прав і свобод людини і громадянина займають в ній найголовніше місце, оскільки саме конституція встановлює ті основні гарантії прав і свобод людини, на досягнення яких держава має спрямувати свою діяльність. Правова держава – тип держави з розвинутим громадянським суспільством, у якій організація і діяльність влади засновані на принципі верховенства права, визнанні та забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, взаємній відповідальності держави і особи, дотриманні реального поділу влади, реалізована ідея демократії та справжнього народовладдя, ідея народного представництва. Екологічною держава може називатися тоді, коли в конституції як у Суспільному договорі сформульована екологічна функція держави та її екологічні обов'язки перед суспільством і людиною відповідно до принципу верховенства права, діє розвинута система екологічного права, в основі якої – інститут екологічних прав і свобод людини; створено інституційні основи для забезпечення реалізації екологічної функції держави; утверджується принцип спільної відповідальності держави і суспільства за майбутнє життєве середовище.

Ключові слова: громадянське суспільство, система представництва, право, праворозуміння, правова держава.

In the article the authors consider the problems of globalization, the emergence of new challenges that the modern state has to solve, talk about the need for partnership between the state and civil society in solving environmental problems, justify the need to amend Article 1 of the Constitution and define the Ukrainian state as ecological. such a state. The authors call the most important feature of the modern state is the presence of a constitution (social contract) as a single document (or several important legal acts, as is the case in Britain or the State of Israel), which enshrines the model, form, principles of government and state and local self-government, which should follow from the power of the people as a sovereign, the rights and freedoms of man and citizen. Based on the study, it was concluded that the modern state should be ecological, legal and constitutional. Constitutional state – a type of state, the basic law of which is the constitution, and the consolidation and legal guarantee of fundamental rights and freedoms of man and citizen occupy the most important place in it, because the constitution establishes the basic guarantees of rights and freedoms people, to achieve which the state should focus its activities. Rule of law – a type of state with a developed civil society, in which the organization and activities of power are based on the rule of law, recognition and enforcement of human and civil rights and freedoms, mutual responsibility of state and individual, real separation of powers, implemented the idea of democracy and true democracy, the idea of popular representation. An ecological state can be called when in the constitution as in the Social Contract the ecological function of the state and its ecological obligations to society and man in accordance with the rule of law, there is a developed system of environmental law, based on the institution of environmental rights and freedoms; institutional bases have been created to ensure the implementation of the ecological function of the state; the principle of joint responsibility of the state and society for the future living environment is affirmed.

Key words: civil society, system of representation, law, understanding of law, rule of law.

Постановка проблеми. Урахування сучасних особливостей взаємодії суспільства і природи, зумовлених насуванням глобальної екологічної кризи, вимагає розглядати питання про соціальну і правову природу сучасної держави для України [1]. На жаль, навіть поверховий аналіз особливостей розвитку правової науки дає підстави говорити про відсутність нових теорій, здатних усунути кризу сучасного правознавства, що охопила як практику законотворення, так і методологію права з врахуванням того, що на сучасну державу покладаються функції забезпечення реалізації державної екологічної політики.

Виклад основного матеріалу. Зазначене, насамперед, виявляється і у витлумаченні самого поняття «сучасна держава». Важливим є визнання сутнісною ознакою сучасної держави гуманізації її функцій, що відповідає антропологічному повороту в діяльності державного механізму та у функціонуванні системи правової регуляції державно-організованого суспільства на сучасному етапі його розвитку. Звичайно, навіть за давніми уявленнями Ж.-Ж. Руссо держава керується суспільним договором, який служить основою всіх прав, а метою її є встановлення загального блага [2]. Не заглиблюючись в історію питання, зауважимо, що свого часу Дж. Локк розглядав конституцію як суспільний договір про правила співіснування народу та про публічну владу. Серед сучасних зарубіжних учених панівною на сьогодні є думка про те, що конституція є вираженням спільної волі народу. У цьому контексті нагадаємо також висловлення знаного американського мислителя Т. Пейна: «Конституція не є документом уряду, а документом людей, що входять до уряду. А уряд без конституції – це влада без права на неї» [3].

Договірне походження конституції передбачає, що вона є результатом громадянського миру та суспільного консенсусу, соціальної солідарності. Із цього приводу свого часу відомий французький вчений Л. Дюгі висловлював думку, що конституція має бути втіленням ідеї солідарності, яка є універсальним законом розвитку суспільства, яку наприкінці ХХ ст. повторив німецький мислитель Ю. Габермас, зауваживши, що конституція виражає формальний консенсус у суспільстві [4].

Характерно, що ухваленням конституції її договірний характер не вичерпується. Адже після прийняття конституції починається її життя і, відповідно, життя громадян та інституцій громадянського суспільства і держави за цією конституцією. Громадянам, суб'єктам права – як фізичним, так і юридичним особам – необхідно виявляти здатність знаходити консенсус між правами власними і правами інших суб'єктів права в постконституційних умовах, сприяючи соціальній інтеграції суспільства. Водночас, як суспільний договір, конституція одночасно має виступати вищим моральним законом суспільства, моральним імперативом добра, значимість

якого для суспільства вивисується майже до важливості Біблії для християн, чи Тори для іудеїв, або Корану для мусульман.

Таким чином, найважливішою ознакою сучасної держави є наявність у ній конституції (суспільного договору) як єдиного документу (або ж кількох найважливіших правових актів, як це має місце у Великій Британії чи в Державі Ізраїль), у якому закріплено модель, форма, принципи побудови влади і держави та місцевого самоврядування, що має впливати із влади народу як суверена, прав і свобод людини і громадянина.

Конституційна держава – тип держави, основним законом якої є конституція, а закріплення і юридична гарантія основних прав і свобод людини і громадянина займають в ній найголовніше місце. Саме конституція встановлює ті основні гарантії прав і свобод людини, на досягнення яких держава має спрямувати свою діяльність. Правова ж держава – тип держави з розвинутим громадянським суспільством, у якій організація і діяльність влади засновані на принципі верховенства права, визнанні та забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, взаємній відповідальності держави і особи, дотриманні реального поділу влади, реалізована ідея демократії та справжнього народовладдя, ідея народного представництва.

Адже ефективність функціонування будь-яких систем, діяльності будь-яких інституцій, у тому числі і державних, залежить передусім від активності людей, які залучені до роботи у них. Це твердження тим більше справедливе щодо органів влади. Саме їхня діяльність має в демократичній, правовій, соціальній державі, якою проголошено Україну (ст. 1 Конституції України), слугувати інтересам громадян, усього суспільства, відображати їхні потреби і запити.

Така вимога за сучасних умов є особливо актуальною у зв'язку зі спробами деяких вчених поставити під сумнів дієздатність сучасної держави, її спроможність впоратися з багатьма назрілими проблемами, забезпечити широку політичну участь народу у прийнятті значущих державних рішень тощо.

Якщо у системі публічної влади провідна роль належить органам народного представництва, то в самих цих органах вона, природно, належить їх повноправним членам – депутатам. А від того, як працюють самі депутати, багато в чому виявляється залежною і результативність діяльності представницьких органів [5]. Тож персональну участь і відповідальність депутатів у здійсненні народовладдя важко переоцінити.

Про демократію можна з упевненістю говорити як про доконаний факт суспільного і державного життя, чинну форму влади лише за умови формування якісного та високопрофесійного депутатського корпусу, міцно пов'язаного у своїй діяльності пріоритетами інтересів і потреб виборців. На жаль, така якість цього сегменту політичного класу українського суспільства – лише тенденція, а не доконаний факт.

І в напрямі перетворення цієї тенденції на провідну лінію розвитку дуже багато доведеться зробити.

Австрійський дослідник Й.А. Шумпетер вважає, що система народного представництва виникла як результат узгодження наявних форм правління з ідеологією народоладдя. За умов втрати монархічного харизмою своєї колишньої привабливості правничий розум віднайшов свою комірчину, в якій і містилася ідея представництва [6].

Ідея народного представництва як політична доктрина формується за доби розкладу феодального ладу [7]. І саме починаючи з тих часів, можна говорити про перші спроби втілення зазначеної ідеї у державну практику.

Прямо протилежна точка зору також висловлювалася в науковій літературі. Зокрема, К. Каутський, Л. Дюгі та деякі автори обґрунтовували наявність системи представництва за більш ранніх часів (починаючи з античної Греції та Риму), намагалися простежити певні етапи у її розвитку тощо [8; 9].

Від часів античної Греції та до XVII століття можливість того, що депутатський корпус може складатися не з усіх громадян, а лише з певної кількості їхніх представників, перебувала поза увагою теорії і практики демократії [10]. Тільки англійські левеллери передбачили правомочність та необхідність представництва. Пізніше Дж. Локк стверджував, що воля більшості повинна формуватися «або між усіма, або між представниками, обраними ними» [10, с. 45].

Система представництва дійсно не була винаходом геніїв та інтелектуалів, змодельована демократами, а розвинулася як середньовічний інститут монархічного та аристократичного правління. Його джерела виявляються, передусім, в Англії та Швеції у вигляді зібрань, які скликалися монархами, а іноді знаттю, для вирішення важливих державних проблем: стягнення податків, війни, королівського спадкування тощо [10].

Видатний дослідник проблем організації влади та народоладдя Ш.-Л. Монтеск'є справедливо писав, що оскільки у великій державі народ не може зібратися і управляти сам, то він повинен обрати своїх представників, щоб вони робили те, чого сам народ зробити не здатен [10, с. 45–46].

Вже через кілька поколінь після Монтеск'є та Руссо представництво набуло загального розповсюдження в першу чергу завдяки його стовідсотковій реалізації у США через повне визнання як демократами і республіканцями, так і усім народом. У результаті демократію з учення та форми врядування у грецьких містах-полісах перетворилася у форму здійснення влади в рамках сучасної ліберальної демократії, завдяки чому англійський мислитель Дж. Мілль проголосив «систему представництва... головним відкриттям сучасної доби», в результаті якого «вирішення всіх проблем, і теоретичних, і практичних, буде знайдено» [10].

Отже, система представництва виникла як результат об'єктивного історичного розвитку оптимальних форм здійснення влади, пройшла перевірку століттями народної оцінки, апробації загальнодемократичних принципів та ідей народоладдя, досвіду їхньої реалізації у практиці державотворення [11].

Такому історичному поступу не перешкодило і те, що після часів античної демократії система представництва від ранніх форм представницької демократії та станових зібрань Середньовіччя як безпосередніх попередників сучасних органів представницької влади і системи представництва в цілому у сучасному вимірі не існувала у Європі до середини 17 ст., а у США – до кінця 18 ст., а в більшості західноєвропейських країн – взагалі аж до 19 ст.

Отже, конституційною можна називати правову державу, у якій сповна реалізований принцип народоладдя в тому числі через систему народного представництва. У такій державі юридичними засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорона і захист основних прав людини, які визнаються найвищою соціальною цінністю. Основою правової держави поряд із реалізованою системою народного представництва має стати конституція, і всі ознаки, названі під час характеристики конституційної держави, не тільки цілком характерні для правової держави – без конституційного закріплення правова держава не має шансів. Таким чином, терміни «конституційна держава» та «правова держава» не співпадають, бо ж, окрім ознак правової держави, конституційна держава є демократичною, соціальною, а з урахуванням особливостей сьогодення стану справ у збереженні довкілля як простору людини також має бути ще й екологічною.

Тобто сучасна держава утворює своє право на «сучасність», зокрема, через ґрунтовну трансформацію своєї функціональної складової частини. Така трансформація відбувається шляхом виокремлення нових функцій держави, які зовсім не були притаманні попереднім етапам державного розвитку в тому числі і екологічної функції: держава бере на себе відповідальність за збереження власне самого суспільства як певної соціокультурної цілісності, а також середовища проживання людини, що, зокрема, включає в себе й контроль за станом довкілля.

Екологічна конституційна держава – це держава, у якій панує принцип верховенства права, в тому числі права людини на сприятливе для життя довкілля, принцип поділу влади в тому числі із урахуванням запропонованого автором раніше нового підходу до поділу влади, виділення в окрему гілку влади контрольно-наглядових органів влади, на які покладено безпекові функції в тому числі і у сфері екологічної безпеки. Не викликає сумнівів необхідність закріплення в конституції держави її визначення не тільки як правової і соціальної, але й екологічної.

Отже, як теоретико-методологічне обґрунтування того, яку модель держави творити на заміну постіндустріальній державі в умовах нового світового порядку, про доцільність поєднання посилення функцій держави і з необхідністю збереження ліберальних прав і свобод людини на фоні глобальних екологічних викликів є пропозиція розвитку і творення екологічної держави. Тому стає питання про зміст та формулювання, зокрема, статті першої Конституції України, у якій наша держава названа «соціальною, правовою». Тобто йдеться про сакраментальну кому, яка у відомій фразі «карати не можна помилувати» вирішує питання життя і смерті людини. У нашому випадку є можливість у майбутньому прибрати кому у згаданій частині статті 1 Конституції України та доповнити цю статтю словом «екологічна», не тільки визначивши Україну як екологічну державу, а зафіксувавши таким чином поєднання двох згаданих вище тенденцій у розвитку і моделюванні влади.

Екологічною держава може називатися тоді, коли вона відповідає певним критеріям, якщо в основу її функціонування покладено певні конституційні положення:

- закріплена в конституції як у Суспільному договорі екологічна функція держави та її екологічні обов'язки перед суспільством і людиною відповідно до принципу верховенства права;
- розвинута системи екологічного права, в основі якої – інститут екологічних прав і свобод людини;
- створено інституційні основи для забезпечення реалізації екологічної функції держави;
- сформований збалансований економіко-правовий механізм охорони довкілля;
- діє незалежний громадський контроль суспільства за реалізацією екологічного законодавства;

- утверджується принцип спільної відповідальності держави і суспільства за майбутнє життєве середовище;
- наявний загальносуспільний екологічний діалог;
- розвинута еколого-правова культура, яка лежить в основі прийняття рішень;
- сформовані еколого-правові мотивації поведінки і життя еліти.

Можемо відзначити, що сьогодні маємо підстави говорити про можливість формування в Україні основ екологічної держави в рамках зазначеної вище теоретико-методологічної парадигми. Зокрема, в Конституції України закріплена екологічна функція держави, затверджений економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища, який реалізував міжнародно-правовий принцип «забруднювач платить», громадські організації отримали доступ до участі у визначенні екологічної політики держави, сформоване розвинуте екологічне законодавство, яке закріплює екологічні права і свободи людини і громадянина, в основі яких – право на екологічну безпеку, гарантоване ст. 50 Конституції України. Подібна модель має місце і в ряді інших держав.

Висновки. Конституційне право на екологічну безпеку зараз маємо розглядати як обов'язок держави перед громадянським суспільством забезпечувати право людини на сприятливе навколишнє природне середовище на основі принципу верховенства права, який втілює у собі як визнання людини вищою соціальною цінністю, так і розуміння екологічних прав і свобод, перш за все основоположного права людини на сприятливе довкілля, такими, які визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Список використаних джерел:

1. Костицький В.В. До питання про сучасну державу. *Соціологія права*. 2016. № 4. С. 3–14.
2. Тойбнер Г. Контуры конституционной социологии: преодоление исключительности государственного конституционализма. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2016. № 1(110). С. 41–5.
3. Пейн Т. Права людини. Львів, 2000. С. 176.
4. Габермас Ю. Демократия, разум, нравственность. Московские лекции и интервью. Москва : КАМІ, Academia, 1995. С. 216.
5. Безуглов А.А. Советский депутат: государственно-правовой статус. Москва : Юрид. лит., 1971. С. 3.
6. Шумпетер Йозеф А. Капіталізм, соціалізм і демократія. Київ : Основи, 1995. С. 308.
7. Миронов О.О. Конституционный статус депутатов парламентов. *Журн. рос. права*. 1997. № 4. С. 130.
8. Каутский К. Парламентаризм и народное представительство. Одесса, 1905. С. 22, 84; Дюги Л. Конституционное право. Общая теория права. Москва, 1908. С. 412–413.
9. Український парламентаризм: минуле і сучасне : монографія / За ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Парламентське вид-во, 1999. С. 5–6.
10. Даль Р. Демократия и её критики. Москва : РОССПЭН, 2003. С. 44–45.
11. Савельев В.А. Капитолий США: прошлое и настоящее. Москва : Мысль, 1989. С. 275.